

Arap Ligi: Kuruluşu ve Arap Bölgesel Güvenliğindeki Rolü

Dr. Mohamad Hosam Hafez

[Bu yazının İngilizce orijinal versiyonu Al Sharq Forum'un web sayfasında mevcuttur]

Özet: Arap Ligi sömürgecilik sonrası dönemde kuruldu. Ancak Arap Ligi'nin yapısı ve yönetmeliklerinin dönemin yeni kurulan Arap ülkelerinin karmaşık sorunlarıyla uyumlu olmadığı anlaşıldı. Aslına bakılırsa Arap Ligi, Arap devletlerinin zorluklarla kazanılan bağımsızlığını destekleyip Araplar arası birkaç çatışmanın geçici olarak çözülmesine mütevazı da olsa bir katkıda bulunmasına rağmen bölge siyasetinde güçlü bir aktör olarak kendisini ortaya koyamadı. Başlıca üyeleri arasındaki iç çekişmelerle birlikte bilhassa çatışma çözüm mekanizmaları konusundaki zayıf örgütsel yapısı Lig'in mevcut işlevsizliğinin başlıca sebepleridir.

Giriş

Arap dünyasını birleştirme hayali Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlatılan isyanın itici güçlerinden biriydi. Esasında ayaklanmanın tohumları, o zamanlar başta Doğu Akdeniz olmak üzere imparatorluğun Arap eyaletlerinde sükse yapan Pan-Arabizm'in yükselişinde yatıyordu. Arap bölgesini çöküş ve fakirleşmeden kurtarıp kültürel ve siyasi bir rönesansı tetiklemek için bağımsız bir Arap devleti kurma arzusu Arap milliyetçi arzuların merkezinde yer alıyordu¹. Bu duygular özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde başta Araplar olmak üzere Türk olmayan tebaasına karşı benimsediği sert politikalarla daha da alevlendi².

İngilizlerin doğrudan kontrolünde ve Mekke Şerifi Hüseyin bin Ali önderliğindeki Araplar I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri safında savaştan bir Arap Lejyonu kurdular. İsyanın Şam Protokolü ve protokol üzerine Hüseyin ile Sör Henry McMahon arasındaki yazışmalarda belirlenen hedef, Osmanlı İmparatorluğuna karşı ayaklanıp bir Arap devleti veya Arap devletler birliği kurmaktır³. Osmanlıların askeri olarak mağlup edilmesinden sonraki dönemde bir Arap devleti yerine Arap devletler birliği veya ittifakı kurmaya doğru bir fikir değişimi yaşandı. Ancak bu naif öneri sonuç vermedi çünkü Fransız ve İngilizlerin bölge için başka planları vardı. Sykes-Picot Anlaşması "kurtarılmış bölgelerin" çoğunu zaten iki muzaffer sömürgeci güç arasında bölmüş durumdaydı⁴. Bu düzenlemedeki tek istisna, Trans-Ürdün Emirliği adıyla Prens Abdullah'a verilecek olan "Güney Suriye" ile daha sonra Suudi Arabistan projesinin bir parçası olan Necd ve Hicaz bölgesiydi⁵.

Ancak Arapların çoğu sömürgeci güçlerin tarih, coğrafya ve jeopolitiğin gerçeklerini çarpıtarak yeni gerçeklikler yaratmaya yönelik bu girişimine direndi. Örneğin, Büyük Suriye'nin bölünmesine karşı çıkan Suriye Kongresi Haziran 1919'da Şam'da kuruldu⁶. Üyelerinin çoğunluğu aynı zamanda Osmanlı Temsilciler Heyetinin eski üyeleri⁷. Katılımcılar ezici bir çoğunlukla Kral I. Faysal'ın taleplerini destekleyerek Filistin ve Lübnan'ın anavatanları olan Suriye'den koparılmasını reddetti. Milletler Cemiyeti ise sömürgeci güçlerin tasarladığı bölünmeleri uygulamaya koyuldu. İki dünya savaşı arasındaki hem askeri hem de siyasi direnişin yüksek derecesi Arap dünyasındaki bağımsızlık arzusundan kaynaklanıyordu⁸. Dahası II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa ülkeleri üzerindeki Nazi ve faşist baskının yoğunlaşması İngiltere ve Fransa'nın söz konusu Arap ülkelerindeki sömürge yönetimleri ve nüfuz alanlarında yaşanan huzursuzluğa dayanmasını zorlaştırdı. Bu yüzden bu ülkelerin liderleri, dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in 1941'de belirttiği üzere, savaşın sona ermesinin ardından Arap ülkelere bağımsızlık sözü verdi ve Arap birliğine yönelik istekleri açıkça teşvik etti⁹.

Arap Devletleri Ligi'nin Kurulması

1930'ların sonunda dönemin Mısır Başbakanı Mustafa Nahhas Paşa, Arap liderlerini bir Arap Birliği kurma fikri hakkında görüş alışverişinde bulunmak üzere Mısır'a davet etti¹⁰. 1939'da yapılan istişarelerde genel itibarıyla üç eğilim ortaya çıkmıştı: Büyük Suriye'yi kurmak isteyenler, Bereketli Hilal devletini kurmak isteyenler ve daha büyük bir Arap devletleri birliği isteyenler¹¹. Müttefiklerin zaferinin an meselesi olduğu İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru muzaffer Batılı devletlerin Arap ülkelere bağımsızlıklarını verme vaatlerini tutmayacakları netleşmeye başladı¹². Ancak yine de Arap Ligi hazırlık komitesi sözleşmenin son halini kabul

etti ve delegeler 22 Mart 1945 tarihinde sözleşmeyi imzaladı¹³.

Sözleşme, Arap Ligi'nin hedeflerini Arap devletleri arasındaki bağları güçlendirmeye, bağımsızlıklarını sürdürmeye ve siyaset, ekonomi, kültür, toplum ve sağlık hizmetleri dahil her alanda Arap bölgesinin güvenliğini korumaya çalışmak olarak belirledi¹⁴. Arap Ligi'nin organları Arap Ligi Konseyi,¹⁵ Genel Sekreterlik,¹⁶ Ekonomi ve Toplum Konseyi¹⁷ ve Arap Bakanları Konseyinden oluşmaktadır¹⁸. Lig, üye devletlerin katkılarıyla fonlanacaktı. Genel Sekreter bütçe taslağını hazırlayıp her mali yılın başlangıcından önce onaylatmak üzere Kurul'a sunar. Her bir üye devletin Lig bütçesindeki katkı payı Konsey içindeki mutabakatla belirlenir. Arap Devletleri Ligi'nin bütçesi 1999 yılında 26 milyon dolar iken 2010'da 50 milyon dolar ve 2018'e geldiğinde de 62 milyon dolar olmak üzere istikrarlı bir şekilde arttı. Her bir üye devletin katkı yüzdesi Birleşmiş Milletler'e (BM) yaptığı katkı ile hesaplanır.

Üye devletlerin katkıları üzerine yaşanan son tartışmalardan sonra kabul gören öneri; BM'ye yapılan katkılar esas alınarak her bir devletin katkısının BM'ye yaptığı katkıdan daha yüksek olsa dahi Lig'in bütçesinin %1'i ile %14'ü arasında olarak sınırlandırılması şeklindeydi

Üye devletlerin katkıları üzerine yaşanan son tartışmalardan sonra kabul gören öneri; BM'ye yapılan katkılar esas alınarak her bir devletin katkısının BM'ye yaptığı katkıdan daha yüksek olsa dahi Lig'in bütçesinin %1'i ile %14'ü arasında olarak sınırlandırılması şeklindeydi. Bu konu her dönem, özellikle de üyelerin biriken ödenmemiş katkılarının 100 milyon dolara ulaştığı 2017'de hararetli tartışmaların kaynağı oldu¹⁹. 2017'de Lig'in bütçe açığı kuruluşundan beri en kötü kriz düzeylerine ulaştı. Mali durumu o kadar

düşük bir düzeydeydi ki Lig, çalışanlarının maaşlarını dahi ödeyemedi. Haberlere göre Genel Sekreter, Sekreterlik için gerekli masraflara ek olarak maaşların ödenmesi amacıyla Lig'in 40 milyon dolarlık rezervlerini kullanma yoluna gitmiş ve 2,5 milyon dolar da borç almıştır. Yaygın kanaate göre Lig'e yapılan yavaş bağış oranları bazı üyelerinin siyasi motivasyonlu tavırlarını yansıtır.

Arap Devletleri Ligi üyeliği söz konusu olduğunda ve antlaşmasının 1. Maddesine göre bağımsız her Arap devleti Daimi Sekreterliğe başvuruda bulunduktan sonra Lig'e katılabilir. Bu başvuru başvurunun yapılmasını müteakip ilk toplantıda Konsey'e sunulmalıdır²⁰. Üyelikten çekilmeye gelince her bir üye devlet bu isteğin uygulanmasından bir yıl önce durumu Konsey'e bildirilmek şartıyla Lig'den çıkma hakkına sahiptir²¹.

İhtilaf Çözümü

Uluslararası bir örgütün temel görevlerinden biri de üyeleri arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları barışçıl yollarla çözmektir. Aksi takdirde bir kardeş kavgası örgütün birliği açısından ciddi bir tehdit arz edebilir. Ne yazık ki Arap Ligi'nin tarihinde veya antlaşmasında bu basit mantığın herhangi bir yansıması olmamıştır.

Lig sözleşmesinin yazıldığı dönemde hâkim ideolojiler; tam bağımsızlık, mutlak egemenlik ve ulusal gururu teşvik etmekte. Milletler Cemiyeti'nin felsefesi ve Batıdaki güçlü devletçilik ruhu dönemin Arap liderlerini derinden etkilemişti. Bunun sonucunda hazırlık görüşmelerinde Arap ülkelerinin liderlerinin anlaşmazlık çözümü ve zorunlu hakemlik konularındaki görüşlerinde büyük farklar meydana geldi. Arap Ligi'nin iki veya daha çok üyesi arasında çıkabilecek bir Arap anlaşmazlığı

durumunda zorunlu tahkim ilkesinin pek çok Arap delegesi ve özellikle de Mısır ve Irak tarafından ne ölçüde öne sürüldüğü kolayca görülebilir. Üye devletlerin mutlak egemenliğinin korunmasını talep eden Lübnanlı delegeler bu eğilime şiddetle direndi. Ancak antlaşmanın Lig'in iki veya daha fazla üye devlet arasındaki ihtilafların çözümünde şiddete başvurulamayacağını ve müdahil devletlerin bağımsızlık, egemenlik veya toprak bütünlüğüyle ilgili değilse ve ihtilafın tarafları Konsey'e ihtilafın çözümü için başvurursa kararın etkin ve bağlayıcı olacağını öngörmesiyle bir ara çözüm bulunmuş oldu. Bu durumda ihtilafın tarafı olan devletin Konsey'in müzakere ve kararlarına katılma hakkı yoktur. Başka bir senaryoda, Lig'in üyesi bir devlet ile başka herhangi bir devlet arasında savaş çıkacağından endişe edilmesi halinde Konsey uzlaştırma çabalarının bir parçası olarak çatışan devletler arasında arabuluculuk yapacaktır. Hakemlik ve arabuluculuk kararları oy çokluğuyla alınır.

Bu durum, antlaşmanın Konsey'in elindeki prosedürlerin kapsam ve düzeyini kısıtladığı anlamına geliyor;²² Hakemlik ve ara buluculuk hükümleri çatışmaya taraf olanların rızası olmadan bağlayıcı olamamaktadır²³. Bu sebeple; açıkça belirtmek gerekirse, Arap Ligi çerçevesindeki çatışma çözümüne yönelik yasal sistem netlikten ve etkili olmaktan uzaktır. Konunun pratik tarafına gelince, Arap Ligi tarihine bakıldığında Lig'in çatışma çözümüne başarılı bir şekilde katkıda bulunduğu vaka sayısının bir elin parmaklarını geçmediği görülebilir.

Hakemlik ve ara buluculuk hükümleri çatışmaya taraf olanların rızası olmadan bağlayıcı olamamaktadır . Bu sebeple; açıkça belirtmek gerekirse, Arap Ligi çerçevesindeki çatışma çözümüne yönelik yasal sistem netlikten ve etkili olmaktan uzaktır

BM ile Arap Ligi Arasındaki İş Birliği

BM Antlaşması da uluslararası anlaşmazlıkların barışçıl çözümüne yönelik özel kurallar getirmiştir. Gerçekte antlaşma, çatışma taraflarını bölgesel kuruluşlara veya diledikleri başka düzenlemelere başvurarak çözüm aramaya teşvik etmektedir²⁴. Yani Arap Ligi de dahil bölgesel örgütlerin çatışma çözümündeki rolü BM Güvenlik Konseyi'nin doğası gereği meşrulaştırılıp onaylanmıştır. Yaygın kanaate göre Güvenlik Konseyi siyasi motivasyonlara sahiptir: sağladığı çözümlerin siyasi maliyeti yararlarından çok daha yüksek olabilir. Öte yandan başta Körfez ülkeleri olmak üzere Arap bölgesindeki pek çok çatışma çözümü örneği sıklıkla BM Güvenlik Konseyi Kararlarının maliyetinin çoğunu üstlenmektedir.

Doğrusu Arap Ligi, Araplar arasındaki büyük uyuşmazlıklara bir çözüm bulamayarak birçok kez Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) masasına oturmak zorunda kalmıştır. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle patlak veren kriz Arap Devletleri Ligi'nin zayıflığını ve üye devletler arasındaki farklılıklara çözüm bulmadaki yetersizliğini gösteren bir krizdi. Başlangıçta Arap Ligi 5036 sayılı kararla Irak'ın birliklerini Kuveyt'ten derhal ve koşulsuz olarak çekmesini talep ederek Ligi'nin üye devletlerinin egemenlik ve toprak bütünlüğünü korumadaki güçlü kararlılığını teyit edip Arapların işlerine yabancı güçlerin müdahale veya girişimini reddetti. Ancak Arap Ligi'nin 9-10 Ağustos 1990 zirvesi sırasındaki duruş farklılıkları ve zirvenin üye devletleri Irak'ı Suudi Arabistan topraklarını işgal etmekten caydırmak için bölgeye birliklerini göndermeye çağıran 195 sayılı kararı etrafında dönen tartışma Arap Devletleri Ligi'nin bölgesel ihtilafları çözme konusundaki zayıflığını gösterdi. Yukarıdaki karar 21 Lig üyesinin

12'si tarafından onaylandı. Irak, Libya ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) karar aleyhinde oy kullanırken Cezayir, Yemen ve Tunus tartışmalarda ve oylamada çekimser davrandı. Lakin sonunda Suudi Arabistan'ı koruyup Kuveyt'i kurtaran güçler koalisyonunu kuracak olan fiili kararlar Güvenlik Konseyi tarafından alındı²⁵.

Arap Ligi ve Devlet-Dışı Aktörler

Devletler arası bir örgüt olarak Lig Antlaşması herhangi bir devlet dışı oluşumun üyeliğinin kabul edilmesine şans tanımadı. Bunun yanında üye devletlerden biriyle ilişkili olsun veya olmasın siyasi roller üstlenen devlet-dışı veya devlet altı oluşumlarla nasıl ilişki kurulacağıyla ilgili özel kurallar da koymadı. Ligi'nin temelleri devletin egemenliği ve üye devletlerin merkeziliğinin korunması üzerine kurulmuştu. Bu nedenle Lig, gerçekte kendi kurduğu bir oluşum olan FKÖ dahil devlet-dışı oluşumlarla ilişki kurmada her zaman temkinli olmuştur. Fakat Arap Ligi'nin tekil devletleri, tüm düzeylerde bu tarz aktörlerle ilişki kurmada uzun bir geçmişe sahip.

Ligi'nin temelleri devletin egemenliği ve üye devletlerin merkeziliğinin korunması üzerine kurulmuştu. Bu nedenle Lig, gerçekte kendi kurduğu bir oluşum olan FKÖ dahil devlet-dışı oluşumlarla ilişki kurmada her zaman temkinli olmuştur

Başlangıçta Arap Ligi Konseyi Filistin delegasyonunu toprakların tamamı yerine "Filistin Araplarının "temsilcisi olarak görmeyi seçti. 1948 Nekbe'si ve İsrail'in Filistin topraklarının büyük bir kısmını işgal etmesinden sonra da Filistin'in Lig içerisindeki statüsü değişmedi. Değişim ancak Lig Konseyi'nin 1952'de Filistinli temsilciyi salt "Filistinli Arapların "değil" Filistin'in "temsilcisi olarak görme kararından sonra yaşandı.

Bu statü 1964'te Kahire'de düzenlenen Arap kralları ve cumhurbaşkanları zirvesinde tanınan FKÖ'nün kurulmasına kadar devam etti. O zirvede FKÖ'nün Filistin'in Arap Devletleri Ligi'ndeki temsilcisi olması gerektiğinde mutabık kalındı. Daha sonra FKÖ, 1974 Rabat Zirvesi'nde Filistin Devleti'nin yegâne meşru temsilcisi olarak tanındı. Lig Konseyi 9 Eylül 1976'da Kahire'de düzenlenen konferansta, FKÖ'yü Arap Devletleri Ligi'nin tam üyesi olarak kabule karar verdi.

Hamas'a gelince, başlangıçtaki sempatiye rağmen Hamas'ın diğer Arap İslami siyasi oluşumlarla ilişkisinden duyulan korku bazı Arap hükümetleri arasında memnuniyetsizlik yarattı. Yine de en başından beri Arap Devletleri Hamas'ın İslami bağlantıları ve İsrail-Arap çatışmasındaki rolüne dair algılarında bölünmüş durumdaydı²⁶. Arap Ligi Hamas ile salt Filistin'deki bir ulusal kurtuluş hareketi olarak ilişki kurdu. Lig bir hükümetin parçası oldukları durumlar dışında devlet içi oluşumlarla ilişkilerinde temkinliliğini sürdürdü ama Hamas bir istisnaydı. Çoğu Filistin uzlaşma çabaları bağlamında olmak üzere Hamas'la her zaman belirli bir etkileşim düzeyi mevcuttu. Örneğin Lig, Hamas'ın galip geldiği 2006 Filistin parlamento seçimlerini sıcak karşıladı. Seçimleri tam uluslararası tanıma ile adil ve şeffaf olduğunu belirterek yorumladı. İsrail'e ise Hamas'ın Filistin seçimlerindeki zaferini barış sürecini "savsaklamak" amacıyla kullanmama çağrısında bulundu.

Buna ek olarak Lig'in sivil toplumla ilişkilerinin de izi sürülebilir: Lig, başta Kalkınma ve İnsan Hakları cephelerinde olmak üzere sivil toplum kuruluşlarının Lig'in çeşitli faaliyetlerine katılması için alan açtı. Pek çok sivil toplum kuruluşu Ekonomik ve Toplumsal Konsey ve ilgili organlarında 'gözlemci' statüsü elde etti. Ancak pek çok yorumcuya göre bu çok

yetersiz ve geç kalmış bir adımdı. Arap İnsan Hakları Antlaşması'nın 2004'te kabul edilmiş; Arap İnsan Hakları Komitesi'nin kısa bir süre sonra kurulmuş ve Lig ilkelerinin insan hakları prensiplerini benimsemek amacıyla kısmen yeniden düzenlendiğine dair emareler bulunuyor olmasına rağmen sivil toplum kuruluşları büyük oranda kenara itilmiş ve ortaklar olarak ciddiye alınmamıştır. Örneğin Arap İnsan Hakları Mahkemesi Mevzuatı sivil toplum kuruluşu veya insan hakları uzmanlarının katılımı olmadan düzenlendi ki bu da insan hakları ihlallerini gözleme ve ihlalcileri adalete teslim etmeye yönelik hayati mekanizmaların kurulamamasına neden oldu. Bu nedenle halihazırda antlaşmanın sivil toplumu siyaset sahnesine de dahil edecek şekilde modernize edilmesine yönelik yeni bir çağrı var²⁷.

Arap Ligi'nin Performansını Değerlendirmek

Arap Devletleri Ligi'nin Araplar arasındaki uyuşmazlıkların çözümüne dair faaliyetlerini düzenleyen hükümlerdeki eksikliklerin varlığını kabul etmekle birlikte Lig'in bu işlevini yerine getirmede tamamen başarısız olduğu söylenemez. Lig Konseyi arabuluculuk ve tahkimin ötesinde; aracılık, iyi niyet, bilirkişi, izleme heyeti ve misyonlarına başvurarak diğer uyuşmazlık çözme yollarının kullanımını genişletmiştir. Mesela, Lig'in Lübnan İç Savaşını sonlandırmaya yönelik yoğun kurumsal çabaları ve pek çok girişiminin başarısı sınırlı olmuştur; "günün sonunda Taif Anlaşmasıyla çatışmanın sonlandırılmasına yardımcı olan tekil güçler, bu örnekte Suriye ve Suudi Arabistan olmuştur. Teknik olarak konu Lig'in himayesindeydi ama gerçekte Suudi Arabistan ve Suriye itici güçlerdi."²⁸

Yine de bu durum Antlaşmanın çözüm hakkındaki metninin değiştirilmesi veya geliştirilmesi yönündeki ihtiyacı ortadan kaldırmıyor. Lig'in bazı zamanlarda

yapmaya çalıştığı da buydu. Yetmiş yıllık ömründe Lig, Lig'in daha sonra değiştirilen çatışma önleme, yönetim ve çözüm mekanizması olan Siyasi Komite ve Arap Barış ve Güvenlik Konseyi dahil yeni mekanizmalar üretti. Bunun yanında Lig Cezayir, Umman, Güney Yemen ve Sudan gibi ülkelerdeki kurtuluş mücadelelerini desteklemede büyük roller oynadı²⁹. Ayrıca, 1958'deki Mısır-Sudan, 1963'teki Fas-Cezayir çatışmaları ve 1987'deki Kuzey-Güney Yemen savaşı gibi Araplar arası birkaç ihtilafın çözümüne de katkıda bulundu.

Dünya siyasetindeki büyük değişimler ve uluslararası hukuktaki keskin kaymalara rağmen Arap Ligi üyeleri 1945'te yaygın olan aynı yöntemlerle Lig'i görmekte ve onunla ilişki kurmaktadır

Lig'in bunu yapabilme gücü çatışmanın taraflarından aldığı kabul derecesine sıkı sıkıya bağlıydı³⁰. Bunların yanında Lig, örgütün hem içinde hem de dışında farklı düzeylerde kurulan bir grup uzmanlaşmış kuruluş aracılığıyla Araplar arasında iş birliğini teşvik etti³¹. Benzer şekilde Lig, Birleşmiş Milletler ve uzmanlaşmış organları ile Afrika Birliği Teşkilatı gibi çeşitli uluslararası kuruluşlarda Arap ülkelerini temsil etmiştir. Lig ayrıca bu ikinci kuruluşla Afrika'da Ekonomik Kalkınma için Arap Bankası (BADEA) gibi bir dizi ortak kurumun kurulması için iş birliği yaptı. Arap Ligi 1970'lerde Avrupa ile süren diyaloglarda bir taraf olarak da etkindi³².

Dünya siyasetindeki büyük değişimler ve uluslararası hukuktaki keskin kaymalara rağmen Arap Ligi üyeleri 1945'te yaygın olan aynı yöntemlerle Lig'i görmekte ve onunla ilişki kurmaktadır. Uyuşmazlık çözümü maddelerine konan kısıtlamalar doğrudan Lig'in kurulduğu dönemde

zirveye ulaşan ve çok güçlü olan devletin ulusal egemenliği kavramının bir sonucuydu. Fakat zaman içerisinde egemenlik göreceli hâle geldi ve devletler artık uluslararası yükümlülüklerinden kaçmak için egemenliklerini bahane edemiyorlar. Ülkelerin iç işlerine müdahale etmeme mutlak ilkesi de bu gelişmeden payını almıştır: Aynı şekilde uluslararası insani hukuk kuralları devletlere silahlı çatışmalarda sivilleri korumak için müdahale etme yetkisi vermektedir.

Gelecekte Arap Ligi'ni Bekleyen Zorluklar

Lig kurulduğundan beri farklı dönemlerde çeşitli zorluklara maruz kalmıştır ki bunların bazıları Arap-İsrail çatışması gibi kalıcı bir nitelik kazandı. Ancak Lig'in esas ikilemi kendi kaderini tayin hakkı konusunda olmuştur. Pan-Arabizmin düşüşüyle beraber Lig ahlaki sütunlarından birini kaybetmiş oldu. Bizzat doğası itibariyle pan-Arabizm, salt ideoloji olarak değil Arap devletlerinin sömürgeci güçlerden duyduğu korkunun bir tezahürü olarak da Lig'in kuruluşunun temel itici gücüydü. Bazı Arap ülkelerine yönelik dış tehditler Arapların ortak kaderi fikrinin sürdürülmesine yardımcı oldu. Bu durum İran devrimi ve çoğu Arap ülkesinin yaygın olarak İran saldırısı veya saldırı tehdidi karşısında ortak bir mücadele olarak gördüğü İran-Irak savaşının başlamasından sonra da geçerliliğini korudu. Her şeye rağmen Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi pek çok Arap devletinin Irak'ı tamamen felç eden askeri operasyona katıldığı birinci Körfez savaşı, pan-Arabizmin kapanış sahnesiydi.

Bunun yanı sıra Arap rejimlerinin kendi çıkarlarını tanımlama şekli daha çok bağımsızlık isteğini büyüttü ve ulusal kimlik anlayışlarını da aynı oranda daralttı. Bu, kısmen taban düzeyinde meşruiyet kazanmanın bir yoluyla. Bunun birkaç

Pan-Arabizmin düşüşüyle beraber Lig ahlaki sütunlarından birini kaybetmiş oldu. Bizzat doğası itibariyle pan-Arabizm, salt ideoloji olarak değil Arap devletlerinin sömürgeci güçlerden duyduğu korkunun bir tezahürü olarak da Lig'in kuruluşunun temel itici gücüydü

istisnasından biri Körfez bölgesinde temel iç kamu politikaları ile dış politikaları koordine etmeye yönelik olarak bir süre kademeli ama kararlı adımlar atan Körfez İşbirliği Konseyi'dir (KİK). Yine de mevcut Körfez krizi, Arap devletlerinin etkileşimleri ve bölge içi siyasetlerini gölgesinde bıraktı. Arap ülkeleri arasında Körfez'deki bölünmeden etkilenen bu ayrışma bölgede yeni dinamikler yarattı. Doğrudan Körfez ülkelerinin Arap Ligi'ne karşı sergiledikleri duruşların bir sonucu olarak iki kamp ortaya çıktı. Katar öncülüğündeki birinci kamp Arap Baharı'na geniş bir destek sunarken; Suudi Arabistan'ın liderliğindeki diğer kamp ise Arap Baharı'nın yeni gerçekliği ışığında stratejik menfaatlerini yeniden tanımlamada daha çekingen davrandı.

Suriye, Arap Ligi'nin önce parlayıp sonra sönen siyasi performansı için çok önemli bir örnektir. Doğrudan pozitif müdahale isteği Arap ayaklanmalarının başında özellikle Suriye bağlamında çok güçlüydü. Doğrusu Arap Baharı ve derin sonuçları Arap Ligi'nin esnek bir şekilde hareket edebilmesi için yeni bir ivme oluşturdu. Bu durum Arap Ligi'nin Suriye'de şiddeti sonlandırma amaçlı barış önerilerinin uygulanmasını gözlemlemek üzere bir heyet gönderme kararı almasıyla netlik kazandı. Daha sonra Lahdar İbrahimi BM ve Arap Ligi'nin ortak Suriye temsilcisi olarak atandı. Başka bir cephede ise Arap Ligi, Suriyeli grupların örgütlenmesine aktif olarak katıldı ve Suriye içinden ve dışından Suriye muhalefeti temsil eden birçok heyeti ağırladı. Hem Mısır (o dönemde) hem de Katar'ın Arap

Ligi'nin bu çabalara katılmasını istediği kaydedilebilir. Daha da önemlisi Arap Ligi 2-3 Temmuz 2012'de Kahire'de Suriye muhalefeti'nin en erken ve en başarılı konferanslarından birini düzenledi. Bunun sonucunda Suriye muhalefeti çok önemli iki belge olan Milli Ahit ve Geçiş Aşaması belgelerini ortaya çıkardı.

Arap Ligi o dönem Suriye davasının BM'ye taşınmasında ve Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanmasında doğrudan yer almıştı. Arap Ligi ile BM arasındaki bu iş birliği Arap Ligi ve BM ortak temsilciliği 2014'te Cenevre görüşmelerini düzenlediğinde de devam etti. Ancak Mısır'da darbe yönetiminin başa geçmesi ve Körfez'deki ayrışmanın tırmanmasıyla Lig'in Suriye krizindeki rolünde büyük bir düşüş yaşandığı netleşti.

Sonuç

Her bir Arap devletinin kendi çıkarlarını kendisinin belirlemesinin yanında değişen siyaset ve güvenlik denklemi Arap Ligi için sürekli zorluklar oluşturdu. Teşkilatın işlevsizliği sadece üye devletlerin siyasi zayıflığı, reform ve kurumsal iş birliğine yönelik siyasi istek yetersizliğine değil aynı zamanda Lig'in temelindeki kırılğan yapısına da atfedilebilir. Ancak yine de Arap Ligi güvenlik ve siyaset alanlarında iş birliği için temel bir görev görebilecek önemli bir bölgesel düzenlemedir. Bunun yanında Arap Devletleri Ligi, basitçe terk edilemeyecek bir çerçevedir çünkü Arapların jeopolitik bağlarının tek örgütsel göstergesidir. Bazıları için Ortadoğu'da bölgenin yeni gerçekliklerini yansıtacak sağlam siyaset ve güvenlik sistemlerini inşa etmenin tek yolu Arap Ligi'nden kurtulmaktır. Onlara göre özellikle Arap devletlerinin ortak çıkarlarının diğer bölgesel aktörler ve süper güçlerle olan ortak çıkarlarının çok gerisinde kaldığı düşünüldüğünde bu durum açıktır. Ancak Arap Ligi'ni canlı tutmak sadece

Arap devletleri için değil dış güçler için de stratejik bir hedeftir. Arap Devletleri için Lig, Arapların ortak siyasi varlığının tek sembol kurumudur. Süper güçler için ise bölgede popüler olmayan bir gündem uygulamak söz konusu olduğunda her zaman meşruiyet kaynağı olmuştur.

Referanslar

- 1- Karol Sorby Jr'a göre Arap hareketinin lideri Şerif Hüseyin'in amacı "kuzeyde Mersin'den doğuda Fars cephesi, batıda Akdeniz ve güneyde Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na kadar Osmanlı İmparatorluğunun tüm Arap eyaletlerinde Arap bağımsızlığı için İngilizlerin desteğini almaktı. Bu noktada tek geçici istisna Aden'di. Hiç şüphesiz İngilizlerin tüm bunlara razı olmayacağını farkındaydı ama çoğu müzakereci gibi pazarlığı en üstten açtı." Bkz. Karol Sorby Jr "The Arab National Movement in World War I", Asian and African Studies, 15, 2006, 1, s. 40-54.
- 2- Osmanlı İmparatorluğu II. Abdülhamid'i tahttan indirip Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan tebaasına karşı ayırıcı politikalar uygulayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mensupları tarafından yönetiliyordu. Bkz. Süleyman Demirci, 'The Methods Employed by the Unionists in Power to Control People Of The Ottoman Balkan Peninsula', Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2006/2, 21, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/219373>
- 3- Teitelbaum Joshua, The Rise and Fall of the Hashemite Kingdom of Arabia. C Hurst & Co Publishers Ltd (22 Ekim 2001), s. 49.
- 4- Sykes-Picot Anlaşması "Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanacağını habercisi olan beş gizli anlaşmadan biriydi. Osmanlı mülkünün paylaşılmasına dahil olan devletler Britanya, Fransa, Rusya ve İtalya idi." Bkz. Karol Sorby Jr, A.g.e.
- 5- A.g.e.
- 6- Kongrenin başlangıçtaki amacı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra Büyük Suriye'nin geleceğini araştırmak amacıyla kurulan ve resmi adı '1919 İtilaf Devletleri Türkiye'deki Mandalar Komisyonu' olan King-Crane Komisyonu için hazırlık yapmaktı. Bkz. Report of the American Section of the International Commission on Mandates in Turkey (The King-Crane Commission), 28 Ağustos 1919, <https://www.scribd.com/document/72247553/The-King-Crane-Commission-Report-Syrian-Congress-Aug-28-1919>
- 7- Büyük Suriye'nin çoğu kent ve kasabasını temsil ediyorlardı. Şam, Doğu Ürdün, Antakya, Beyrut, Trablus, Lübnan Tepesi, Filistin, Halep, Hama, Humus, Deyrizor ve Cebel el-Dürzi'yi temsil eden 85 üyeydiler.
- 8- Attasi Karim, Syria, the Strength of an Idea: The Constitutional Architectures of Its Political Regimes. Cambridge University Press, 2018.
- 9- Al-Saqar Khaled, Jordan During WWII. The center of Academic Books, Amman, s. 41
- 10- Porath Yehoshua. In Search of Arab Unity 1930-1945. Routledge, London and New York, 2013, s. 257-269
- 11- Bereketli Hilal fikrinin destekçileri iki kampa bölündü: Biri bir Federasyon veya yüksek otoriteye sahip ve üye devletlere söz geçirebilen bir birlik çağrısında bulunurken diğeri ise Arap ülkeleri arasında dayanışma ve koordinasyon temelinde işleyen ancak bağımsızlıklarını sürdürmelerine imkan veren çok daha yumuşak bir birliği öngörüyordu. A.g.e.
- 12- 1944'ün ortalarında Mustafa Nahhas Paşa Arap Birliğine ulaşmaya yönelik önerileri düzenleyen Arap Genel Konferansı Hazırlık Komitesini devreye soktu. Komite 25 Eylül 1944 tarihinde İskenderiye'de Mısır, Suriye, Irak, Doğu Ürdün, Suudi Arabistan ve Yemen delegelerinin katılımıyla toplandı. Geçmişte de günümüzde de Arap Ligi'nin işlevsizlik tarihinin merkezinde yer aldığı için komite içerisindeki tartışmaları izlemek oldukça önemlidir. Ardışık sekiz oturumdan sonra katılımcılar bir merkezi hükümet tarafından yönetilen Federasyon fikri ile iki ana proje olan Büyük Suriye ve Bereketli Hilal'i reddetti. Tartışma, isteyen devletlerin oluşturduğu, kararları sadece onaylayan ülkelerce uygulanacak olan bir birlik veya bölgesel örgüt kurmakla sınırlı kaldı.
- 13- Sözleşmenin imzalanmasından beri üye olan Arap ülkesi sayısı büyük oranda arttı: Yedi ülkeyle başlayan birliğin en son 1993'te Komor Adaları'nın da katılmasıyla şimdi 22 üyesi bulunuyor. "Arap Ülkeleri Ligi" Suriye'nin önerdiği gibi "Arap İttifakı" veya Irak tarafından teklif edildiği üzere "Arap Birliği" olabilirdi. Mısırlı delegeler Arap isminin hem dil hem de siyaset bakımından daha uygun ve Arap ülkelerinin hedefleriyle de uyumlu olduğunu belirtti. Sonunda hepsi küçük bir değişiklik ile isim üzerinde mutabık kaldı ve böylece örgütün adı "Arap Devletleri Ligi" oldu. İskenderiye'deki Arap Genel Konferansı Hazırlık Komitesi'ne katılan Arap delegeler İskenderiye Protokolü adıyla bilinen ve Arap Devletlerinin kuruluşunu onayladıklarını belirten bir protokol yayımladılar.
- 14- Bu durum BM ile uyumlu olarak Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda vurgulanan Üye Devletler arasında yasal eşitlik, Üye Devletlerin iç işlerine müdahale etmeme ve karşılıklı yardım ilkelerine bağlılık arzusunu gösteriyor. Lig, çoğu uluslararası ve bölgesel örgüt gibi uluslararası tam hukuki nitelik taşıyor ve böylece uluslararası anlaşmalar imzalama ve devletler ile uluslararası örgütlerle diplomatik temsilci alışverişinde bulunma hakkına sahiptir. Buna ek olarak Lig'in yurt dışındaki ofis ve personelleri Antlaşma'nın 14. Maddesi uyarınca diplomatik dokunulmazlık hakkına sahiptir. Antlaşma kapsamında kurulmuş üç ana organı, 1950 Arap Ortak Savunma Antlaşması ve Lig Konseyi kararları ile kurulan

diğer birimleri bulunuyor.

15- Lig'in en yüksek mercii olan Konsey, üye devletlerin her biri bir oy hakkına sahip temsilcilerinden oluşuyor. Arap kral ve cumhurbaşkanlarının katıldığı zirveler Arap Devletleri Ligi Konseyi'nin bir temsili sayılmıştır. Arap Devletleri Antlaşması doğrultusunda Konsey tarafından temsil edilen Lig, üye devletlerin imzaladığı anlaşmaların uygulanmasına saygı gösterir ve bu devletlerin uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesi konusunda uluslararası kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapmasını destekler. Konsey ayrıca üye devletlere karşı fiili veya muhtemel saldırıları arabuluculuk ve hakemlik yollarıyla durdurmak için gerekli adımları atar. Konsey, Lig Genel Sekreterinin atanması, üye devletlerin Lig bütçesine katkılarının değerlendirilmesi ve Konsey'in işleyiş kurallarından sorumludur. Üye ülkelerin üçte ikisinin hazır bulunması Konsey'in herhangi bir oturumunun geçerliliği için gereken toplantı yeter sayısını oluşturur. Mümkün olduğu sürece mutabakatla alınan kararlar tercih edilir. Ancak görüş birliğine varılamadığı durumlarda karar bir sonraki oturuma tehir edilir. Fakat konu acil nitelikte ise bir ay içerisinde özel bir oturum yapılır. Tüm bunlardan sonra hâlâ görüş birliği yoksa asli konular hakkındaki kararlar için hazır bulunan devletlerin üçte ikisinin onayı alındığında oylama "geçerli" ve karar alınmış sayılır.

16- Arap Devletleri Ligi'nin temel görevi Lig'in idari ve mali işlerini yönetmek olan daimi bir sekreterliği vardır. Genel Sekreter büyükelçilik düzeyinde olup Lig Konseyi tarafından üyelerin üçte iki çoğunluğuyla yenilenebilen beş yıllık bir süre için tayin edilir. Genel Sekreter Konsey'in onayıyla Sekreter Yardımcıları ve Lig'in diplomatik görevlilerini tayin eder.

17- Bu kurum Arap Devletleri Ligi çerçevesinde ana organlarından biri olarak 1950'de imzalanan ve en son 2004 Tunus Zirvesi'nde olmak üzere birden fazla kez tadil edilen "Arap Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın" 8. Maddesi kapsamında kurulmuştur. Konsey bünyesinde ekonomik ve finansal konularla ilgili olarak üye devletler arasında ekonomilerini geliştirmek, doğal kaynaklarına yatırım yapmak, ticareti kolaylaştırmak ve genel olarak Arap devletlerinin ekonomik faaliyetlerini koordine etmek üzere iş birliğini sağlamak amacıyla Arap Üye Devletler Bakanları bulunuyor.

18- 1950'lerin başlarından itibaren Arap ilişkileri Lig çerçevesi dahilinde bağımsız veya yarı bağımsız bir şekilde çalışan uzman kurumlar ve bakanlık konseylerinin varlığına tanık oldu. Bunun amacı Antlaşmanın II. Maddesinde belirlenen hedeflere 1950 Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın tüm siyasi, ekonomik ve toplumsal konularda Arap iş birliğini sağlama konusundaki hedeflere ulaşmaktır. Bu konseyler bağımsızlık derecelerine, bağımsız bir sekreterliklerinin olup olmamasına ve bütçelerine göre değişiklik gösteriyor. Mesela Arap İçişleri Bakanları Konseyi ve Arap Adalet Bakanları Konseyi'nin kendi sekreterlikleri ve bağımsız bütçeleri bulunuyor. Diğer Bakanlık Konseyleri Arap Yüksek Öğretim Bakanları Konseyi, Arap Eğitim Bakanları Konseyi ve Arap Tarım Bakanları Konseyi dahil uzmanlaşmış Arap kuruluşlarını denetler. Sekreterlikleri Arap Devletleri Ligi'nin departmanları olan Bakanlık Konseylerine Savunma Bakanları Konseyi ve Arap Sağlık Bakanları Konseyi örnek gösterilebilir.

19- Üye devletlerin bütçe paylarını tam ödememesi sorunu Lig'in tarihi boyunca oldukça sık yaşanmıştır. Amr Musa'nın Genel Sekreterlik görevini üstlendiği 2010'da katkılar bütçenin yüzde 90'ına ulaştı ki bu ender rastlanan bir durumdu.

20- Pek çok durumda yeni devletlerin katılımı Konsey'de tartışmalara yol açmıştır. 1961'de Irak, Kuveyt'in Irak topraklarının bir parçası olduğunu iddia ederek üyelik talebine karşı çıkmıştır. Iraklı delege bu talebi protesto ederek Konsey'den çekilmiştir. Ancak Konsey, Antlaşma'nın Konsey'in oy birliğiyle alınan kararlarının sadece kabul edenler için bağlayıcı olacağını öngören VII. Maddesine dayanarak Kuveyt'in üyeliğini onaylamıştır. Somali ve Cibuti'nin Lig'e kabul edilmesi de Arap ülkeleri arasında resmi dilleri Arapça olmadığı gerekçesiyle tartışmalara neden olmuştur ancak Konsey bu iki halkın Arap kökenli olduğuna karar vererek onları Arap Devletleri Ligi'nin tam üyeliğine kabul etmiştir. <http://leaguofarabstates.net> sitesinden alınmıştır.

21- Konsey herhangi bir üye devleti Antlaşma kapsamındaki görevlerini yerine getirmediğine hükmetme hakkına sahip olup bunun sonucunda söz konusu devlet hariç tüm üyelerin oy birliğiyle alınacak kararla bu devletin üyeliğine son vermeye karar verebilir. Buna ek olarak bir üye devletin herhangi bir nedenle uluslararası hukuki statüsünü kaybetmesi halinde Lig üyeliği de sonlandırılır. Bunun bir örneği Mısır ve Suriye'nin Şubat 1958'de birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti adıyla tek bir devlet haline gelmesiyle gerçekleşti. Aynı durum Kuzey ve Güney Yemen'in 1990'da birleşmesinden sonra da söz konusu oldu. Ancak bu kural devletin egemenliğini işgal veya güç kullanımı sonucu kaybetmesi durumunda geçerli değildir. Nitekim Irak'ın Kuveyt'i 1990'da işgal etmesinden sonra Kuveyt'in Lig üyeliği bundan etkilenmemiştir.

22- Lig Antlaşması'nın 5 ve 6. Maddeleri.

23- Antlaşmadaki bu eksikliği gidermeye yönelik olarak 17 Haziran 1950'de Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile bir girişimde bulunuldu. Bu Antlaşmanın ilk maddesinin amacı Arap Devletleri Ligi Antlaşması'nın 5. Maddesinde

bulunan kısıtlamaları hafifletmekti ama kayda değer bir değişiklik yapılmadı çünkü ihtilaf çözümünün temel faktörü hâlâ çatışmaya taraf Devletlerin rızasının olup olmadığı konusudur. Fakat anlaşmazlıklar saldırı veya saldırı tehdidi aşmasına ulaşırsa Konsey saldırı veya saldırı tehdidi altındaki devletin talebi üzerine “önlemler alabilir.” Yukarıdaki notta belirtildiği gibi 7. Maddenin yanında 6. Maddenin 2. Fıkrası da değiştirilmiştir.

24- BM Antlaşması'nın 33. Maddesine göre: “Süreğitmesi uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürebilecek nitelikte bir uyuşmazlığa taraf olanlar, her şeyden önce görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve yargısal çözüm yolları ile, bölgesel kuruluş ya da anlaşmalara başvurarak veya kendi seçecekleri başka yollarla buna çözüm aramalıdır. Güvenlik Konseyi, gerekli gördüğünde tarafları aralarındaki uyuşmazlığı bu gibi yollarla çözmeye çağırır.”

25- O'Connell, Mary Ellen, “Enforcing the Prohibition on the Use of Force: The U.N.'s Response to Iraq's Invasion of Kuwait” (1991), Articles by Maurer Faculty, paper 2085.

<http://www.repository.law.indiana.edu/facpub/2085>

26- HAMAS kuruluşunu ilk Filistin İntifadası'nın başlarında, 14.12.1987'de ilan etti.

27- Mervat Rishmawi, ‘Can the Arab League Be Civil Society's Partner for Human Rights?’

9 Aralık 2015, <https://www.opensocietyfoundations.org/voices/can-arab-league-be-civil-society-s-partner-human-rights>. Ayrıca bkz. the League of Arab States Human Rights Standard and Mechanisms Manual, <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/league-arab-states-manual-20151125.pdf>

28- Alıntı: Profesör Bazzi Mohamad, ‘The Arab League’, Council on Foreign Relations, <https://www.cfr.org/background/arab-league>. Erişim Tarihi: 28.10.2018

29- Böyle bir rol yukarıda sayılanlara üyelik verilerek yirmi iki Arap devletini Lig'e dahil etmenin doğrudan nedeniydi ama yine de kurucu antlaşmayı imzalayan ülke sayısı yediyle sınırlı kaldı. <http://www.arableagueonline.org> sitesinden alınmıştır

30- A.g.e.

31- Lig çerçevesinde istihdam, ekonomik ve sosyal kalkınma, bilimsel ve kültürel faaliyetler ve haberleşme ve bilgi araçları dahil birçok alanda örgütler kuruldu. Bu teşkilatlara örnek olarak; Arap Emek Teşkilatı (AET), Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Arap Fonu (ESKAF), Arap Ligi Eğitim Kültür ve Bilim Teşkilatı (ALEKBT), Arap Devletleri Yayıncılık Birliği (ADYB) ve Arap Telekomünikasyon Birliği (ATB) verilebilir. Lig, kendi çerçevesi dışında ise ticaret birliği faaliyetlerini teşvik etti. Bunun sonucunda Arap avukat, hekim, gazeteci, hukukçu ve işçiler gibi gruplar için pek çok dernek kuruldu. A.g.e.

32- A.g.e.

YAZAR HAKKINDA

Mohammed Hosam Hafez, uluslararası hukuk alanında doktora yapmıştır. Halihazırda QCM Institute “Law, Politics, Society” for Consultations, Studies and Training isimli kurumun başkanlığını yapmaktadır. 2014 yılındaki müzakerelerde Suriye muhalefeti delegasyonun bir üyesi olarak yer almış ve 2016-2017 yıllarında Yüksek Müzakere Komitesi'nin Hukuki Bürosu'nun başkanlığını yürütmüştür. Tahran, Londra ve Erivan'da hizmette bulunmuş, Suriyeli bir diplomattır. Aynı zamanda Şam Barosu'na kayıtlı bir avukattır. Katar Üniversitesi de dahil olmak üzere birkaç akademik kurumda uluslararası kamu hukuku, uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları hukuku alanında profesör olarak eğitim vermiştir. Uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler alanında yayınları mevcuttur.

ALSHARQ FORUM HAKKINDA

Al Sharq Forum; amacı, Şark bölgesi halklarının siyasal gelişimi, sosyal adalete kavuşması ve ekonomik refaha erişmesi için tarafsız araştırmalar yapıp buna dönük uzun vadeli stratejiler geliştirmek olan, bağımsız ve uluslararası bir kuruluştur. Al Sharq Forum bu hedefini; demokratik katılım ideali, bilinçli vatandaşlık, çok taraflı diyalog, sosyal adalet ve kamu yararını gözeten araştırmaları teşvik ederek gerçekleştirmektedir.

Adres: İstanbul Vizyon Park A1 Plaza Kat:6
No.:68 34197 Bahçelievler / İstanbul / Türkiye
Telefon: +902126031815
Faks: +902126031665
E-posta: info@sharqforum.org

sharqforum.org

    / SharqForum

 / Sharq-Forum

**الشرق
منتدى**
ALSHARQ FORUM